



GALERIJA ANTIČKIH LIKOVA: Sedam restauriranih statua iz Narone



ROBERT MATIĆ

OTVORILA PUT SKULPTURAMA U OXFORD: Livija



PONAJBOLJA SKULPTURA: I nerestauriran Klauđije će na izložbu u Oxford



U 'KAVEZU' SPLITSKOG LAPIDARIJA: Očekujući restauratorske zahvate



JOŠ JEDNA LIVIJA: Ali bez glave

OTKRIVANJE TAJNA NARONITANSKIH STATUA

VESNA KUSIN

Naronitanska skulptura carice Livije Drusille druga je u nizu obezglavljenih mramornih statua pronađenih u Vidu kraj Metkovića, na lokalitetu rimske Narone, kojoj je pripisana originalna glava, bez koje je ostala pred 16 stoljeća. Nadena prije 150 godina, o čemu svjedoči prvi londonski napis sira Johna Gordon Wilkinsons, možda je bila prvi putokaz prema nalazu kojega će tijekom istraživanja na mjestu Plečaševih štala 1995./96. otkriti dr. Emilio Marin, ravnatelj Arheološkog muzeja Split, u nadleštvu kojega je, kako se pokazalo, senzacionalni arheološki lokalitet Narona. Na tome mjestu je, naime, otkriven carski hram podignut oko 10. godine prije Krista u čast Augusta, a u njemu 16 mramornih statua nadnaravne veličine, što predstavljaju careve, pripadnike carske obitelji, predstavnike gradske aristokracije i rimska poganska božanstva. Sve su te statue pronađene bez glava koje su im očito bile »odrubljene« tijekom razaranja hrama – Augusteuma, što se zbilo oko 400. godine, dakle, samo nekoliko godina nakon što je car Teodozije izdao edikt (392.) kojim se naređuje rušenje poganskih hramova.

Prije Livije, glavu je dobila statua Vespazijana. Nju je, pred dvadesetak godina tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja, što su prethodila izgradnji autobusnog stajališta u Vidu, pronašao dr. Nenad Cambi, prethodni ravnatelj splitskog Arheološkog muzeja. Pokazat će se kasnije da je ta glava, datirana u sedamdesete godine 1. stoljeća, nadana na negdašnjem rimskom forumu, samo nekoliko metara dalje od kasnije otkrivenog Augusteuma. U njemu su se, pak, našli samo ulomci četiri glava, među kojima bi jedna, datirana u drugo ili treće desetljeće 1. stoljeća, mogla biti pripisana Germaniku, posniku cara Tiberija. Različite datacije statua pokazuju da se hram tijekom dvaju stoljeća popunjavao novim »likovima«. O posljednjem, na žalost izgubljenom, kipu Venere izrađenom od srebra u drugoj polovici 2. stoljeća, svjedoči tek jedan od sačuvanih natpisa.

Krhke noge masivnih statua

Livijina glava, što je prije dvije godine prispjela u splitski Arheološki muzej iz oxfordskog Ashmolean muzeja (u kojem je i glava Merkura s istoga lokaliteta), nastala je u prvoj polovici 1. stoljeća. Manja od Vespazijanove, izazvala je izvjesnu pomutnju i prije dolaska, kojem je prethodilo prispjelo njezina gipsanog odljeva. Pokazalo se, naime, da ne pripada velikom identifikiranom tijelu Livije iz Augusteuma. No, pregledom ranije pronađenih skulptura, od kojih se jedna nalazi u područnoj arheološkoj zbirci u Vidu (stara škola), a dvije u Opuzenu, ustanovljeno je da ona opuzenska, što je donedavno stajala u stubištu općinske zgrade, očekuje upravo tu glavu. Stoga je prebačena u ogradeni dio lapidarija splitskog Arheološkog muzeja gdje su smještene i ostale naronitanske statue te je ondje restaurirana i konzervirana, prije no što je minulog tjedna na nju pripisana originalna glava. Tada je premještena u malu izložbenu dvoranu muzeja u kojoj ju je od prosinca 2000. očekivala njezina davno odlutala glava.

Ona druga takozvana »Livija velika«, što je označena restauratorskim brojem 6, nalazi se i



U ODORI IMPERATORA: Torzo cara Augusta

dalje s ostalim statuama u lapidariju, iako je restaurirana kao i sedam drugih od 16 pronađenih u Augusteumu. U restauratorskoj radionici muzeja uređena je i druga opuzenska statua (br. 17). Njezino je tijelo vraćeno u Splitu. Među restauriranim i osvojenim na noge većina je statua ženskoga lika, a tek dva su muška. To stoga što su »muškarcima« uglavnom polomljene noge od kojih neki fragmenti nedostaju. A kod onih kojih se daju sastaviti nužni su složeni zahvati kako bi te »krhke noge« mogle nositi težinu masivnoga tijela.

Statua imperatora u vojničkoj opremi (br. 13), što vjerojatno predstavlja Augusta, jedan je od najvećih restauratorsko-konzervatorskih izazova. Riječ je o iznimnom kiparskom radu, u seriji tih impozantnih antičkih skulptura. Vjerno dočaran kožni oklop bogato je urešen u svakom detalju. Na njegovoj prednjici ističe se par nimfa na konjima što se propinju nad ponirućim delfinama, usmjerujući svoje izvijene glave prema uzdignutom liku Bakhusa. U donjim, pak, pravilnim naborima otkriva se struktura predočenog materijala i opletenog rubnika (poput riblje kosti). No, taj prekrasan vojnički torzo ostao je ne samo bez glave, nego praktički i bez nogu. Jedna je polomljena, ali se može sastaviti, a druga je

u fragmentima što se ne mogu povezati, jer neki dijelovi nedostaju. Takve noge ne mogu nositi 700 kilograma teško tijelo.

Izniman pristup iznimnom nalazu

Kako onda osoviti tu statuu? I za to ima rješenja, tvrdi Branko Pender, voditelj tehničkog odjela muzeja. Za »Augusta« će se izraditi posebna čelična konstrukcija koja će nositi njegov torzo što će napraviti ledjiste nad nogama fiksiranim za postelju. Ona će što neprimjetnije odostraga poduhvatiti tijelo ne narušavajući izgled tog iznimnog umjetničkoga djela. Za taj posao angažirana je specijalizirana tvrtka Salona var. Temeljem statičkog proračuna inž. Lovre Krstulovića Opere, tu konstrukciju već projektira inž. Mladen Stupalo. No, to je tek jedna od završnica (način prezentacije) restauratorsko-konzervatorskih zahvata na naronitanskim skulpturama što su, zapravo, počeli na mjestu nalaza.

Izniman nalaz, naime, kako to kaže Branko Pender, od početka je zahtijevao i izniman pristup. Prvi problem s kojim su se stručnjaci suočili *in situ* bio je kako izvući statue koje su prilikom rušenja padale jedna preko druge te su tako i zatečene – mnoge polomljene, ne samo zbog udara kod pada, nego i uslijed supljina ispod njih u zemlji, koja ih je prekrivala 16 stoljeća. Tu se, naime, kondenzirala vla-

ga koja je, kao i kiseline iz zemlje, uzrokovala dalja pucanja mramora. Postojala je i bojazan da će pomicanje statua izazvati dalje lomove tog ipak krhkog materijala, u venama kojega su mogle biti nevidljive pukotine. Trebalo je stoga njihovo opće stanje ustanoviti na samome lokalitetu, te potom donijeti odluku koju mogu li se transportirati u Split ili će biti nužno restauratorsko-konzervatorsku radionicu uspostaviti na nalazištu.

Sve statue rentgenski su snimljene u Augusteumu. Taj posao povjeren je stručnjacima Brodogradilišta Split koje raspolaže potrebnom opremom. Specijalne filmove kojima se može snimiti rentgenom prozračena skulptura osigurala je Fotokemika iz Zagreba. Ti su snimci pokazali da postojeća napuknuća nisu tako drastična da taj senzacionalni teret ne bi mogao podnijeti transport, naravno, primjeren i dobro osiguran, o čemu je najveću brigu vodio baš Branko Pender koji je razradio poseban sistem za pokretanje i manipulaciju kipovima.

Antičke skulpture spajane željeznim klinovima i ljepljom

U Splitu je potom izrađen elaborat o slijedu restauratorskih i konzervatorskih zahvata, koji je uključivao biološku, kemijsku, petrografsku te analize boja,



LOGISTIČAR PUTANJA SKULPTURA: Branko Pender uz Vespazijana

BAŠTINA

Iako je u Augusteumu pronađeno 16 skulptura, brojni od stotinu sačuvanih ulomaka upućuju da ih je u naronitanskome hramu bilo čak 26. Od postojećih točno su, zahvaljujući sačuvanim glavama, identificirani Livija i Vespazijan, ali se u galeriji hramskih kipova nalaze i likovi još jedne Livije, Augusta, Klauđija i Tiberija. Restauratori ih radije, zbog mogućih promjena atribucije, označuju brojkama



KOJOJ STATUI PRIPADAJU NOGE: Forenzičarski dio posla restauratora Ive Donellija

željeznih klinova i ljeplila kojima su originalni dijelovi skulptura u antici bili spajani. Taj je elaborat zatim poslan na stručnu konzultaciju u značajne svjetske institucije, kao što su ICCROM u Rimu, »Paul Getti« u Los Angelesu te Institut za proučavanje antičkoga mramora u Barceloni i naravno u Hrvatski restauratorski zavod. Kada je povratnim informacijama dobiveno zeleno svjetlo takvom pristupu, za potrebna ispitivanja angažirani su splitski stručnjaci različitoj profila – s Kemijsko-tehnološkoga fakulteta, Građevinskoga instituta, Fakulteta za brodogradnju i strojarstvo te Higijenskoga instituta.

Tek tada moglo se pristupiti složenom postupku čišćenja mramora, tehniku kojega je pojasnio Ivo Donelli, glavni restaurator Arheološkoga muzeja. Primjenjujući metodu mikropjeskarenja, kao sredstvo je upotrebio mramorna prašina jer najmanje oštećuje površinu. Nakon toga, svaka skulptura u postupku oprana je vodom pod pritiskom, a potom je slijedilo još jedno čišćenje staklenim vlaknima. Na taj način uklonjene su kalcifikatne naslage što su se stoljećima taložile na skulpturama. Taj posao obavljao se pažljivo jer je kalcitna kora raspucala mramornu površinu činila stabilnom. Zbog toga se nastojalo je kalcifikate sačuvati u onom najtanjem sloju koji čuva površinu mramora od raspadanja.

To je učinjeno tako dobro da se još mogu primijetiti tragovi alata kojima su skulpture klesane (sve vrste dljeteta). Pri tome ni jedan od brojnih tananih, a gustih nabora haljina, velova i toga, nije oštećen, a skulpture su, sačuvaši patinu, najbješnije svjetlinom kakvu su imale nekoć stojeći u hramu.

Veliki konzervatorski problem, na koji upozorava Donelli, jesu željezni trnovi odnosno klinovi, kojima su spajani originalni dijelovi skulpture – ruke, noge, glave, prsti leđa. To je željezo oksidiralo i uzrokovalo raspucavanje kamena. Iako su mjerjenjima dokazali da kamen djelovanjem željeznih oksida i dalje puca, neki su stručnjaci za antičku skulpturu mislili da ti klinovi mogu ostati u skulpturama. No, prije desetaka dana je dan od kipova (br. 10), koji još nije podvrgnut nikakvom zahvatu, uslijed te oksidacije trna raspucao se u području vrata sam od sebe. To potvrđuje da te klinove ipak treba posebnom metodom izvući iz statua. No, ne treba ih zamijeniti novima nego, kako tvrdi Donelli, konzervirati ih i vratiti na isto mjesto, jer su oni dio skulpture i vremena u kojem su ta djela nastala. Konzervirani, naime, oni više ne mogu korodirati.

Osim klinovima, neki su dijelovi tih skulptura spajani i ljeplilom. Ta kazeinska ljeplila koriste se u doba antike i danas drže zalijepljene kamene dijelove.

Metoda lijepljenja primjenjuje se i sada kada mnogobrojne ulomke treba vratiti na njihovo mjesto, ali se koristi epoksidno ljeplilo koje se u slučaju potrebe može otopiti i fragment skinuti s mjesta na kojem je učvršćen. No, u konačnici kada sve bude stavljeno na svoje mjesto, ono će biti zamijenjeno kazeinskim ljeplilom. Na kraju, skulpture će biti impregnirane paralooidom 72B otopljenim u acetonu, koji tehnikom vakuumu prodira dva centimetra u dubinu kamena čineći njegovu površinu čvršćom i otpornijom na fizičke i kemijske utjecaje.

Mramorni puzzle iz Narone

Ali prije toga treba pomno proučiti na stotine fragmenata prikupljenih na mjestu nadenih statua te nastojati prepoznati među mnoštvom krhotina kojim dijelu draperije pojedinoga kipa pripadaju. Taj nimalo jednostavan posao potrage i slaganja svojevrsnog antičkog mramornog puzzlea iz Narone treba ih zamijeniti novima nego, kako tvrdi Donelli, konzervirati ih i vratiti na isto mjesto, jer su oni dio skulpture i vremena u kojem su ta djela nastala. Konzervirani, naime, oni više ne mogu korodirati.

Arheolozi, restauratori i konzervatori, pak, bave se onim za mrštenijim dijelom naronitanske skulptorske slagalice. Među sačuvanim ulomcima, naime, ima

značajnijih fragmenata koji očito ne pripadaju ni jednoj od 16 otkrivenih statua. To znači da je nekoć tamo bilo više skulptura. Koliko? Po broju takvih mramornih ostataka pretpostavlja se da ih je bilo čak 26. U taj broj nisu uračunani ni takozvani *Opuzenac* niti torzo iz Vida, iako je za vrijeme iskopavanja Augusteuma u njemu pronađen ulomak što nedvojbeno pripada potonjem tijelu. Osim toga, dokumentirano je da je taj primjerak naden kada su Plečaši, na čijem je posjedu otkriven Augusteum, gradili tor. Uz to i položaj nožnih prstiju i stopala, što se nalaze u naronitanskom dijelu splitskog lapidarija, upućuju na to da bi savinuta noga, koja uzrokuje takav pokret stopala, mogla pripadati baš toj skulpturi što je ostala u Vidu. Proučavanje takvih detalja forenzičarski je dio konzervacije i restauracije, reći će sa smiješkom Ivo Donelli, očito uživajući u takvom traganju.

Brojevi pouzdaniji od imena

Mnogo prije oni su ustanovili da su te skulpture rađene iz tri vrste mramora što potječu iz područja Grčke i Male Azije. To su Paros, Tasos i Panteliki mramori najviše kvalitete. Po načinu spajanja pojedinih dijelova skulptura, pak, zaključuju da su ti kamenolomi u to vrijeme već bili škrti mramorom. Iako su neke statue gotovo monolitne, primjerice Vespazijan (br. 8), tijela drugih spojena su u struku iz dva dijela (br. 4 – ženski lik, prsni dio kojega je potpuno rasprsnut od korozije veznoga željeznog klina), dok su leđa »Livije velike« (br. 6) bila pričvršćena za središnji korpus gotovo kao oplata, dio koje danas nedostaje, otkrivajući nam tako način klesanja i povezivanja. Unatoč tomu, sve su te skulpture vrhunski primjerci antičke umjetnosti.

Nastale u različitim fazama *trajanja* Augusteuma, one reprezentiraju Augustovo doba, primjerice »Livija Velika« (br. 6), zatim Tiberijevo vrijeme – »Livija mala« i »Opuzenac« (br. 17) koji bi mogao biti sâm Tiberije, dok bi statua Klauđija (br. 14), jedna od možda ponajboljih, ali još ne restaurirana, mogla potjecati iz doba cara Klauđija, a posljednju dinastiju i fazu Flavijevaca zastupa Vespazijan (br. 8). No, o tim povijesnim likovima može se, kako upozorava dr. Emilio Marin, govoriti samo u pretpostavkama ili s mogućom vjerojatnošću, izuzev od Liviji i Vespazijanu, portretni likovi kojih potvrđuju atribuciju. Ali da se i takvi slučajevi mogu pokazati spornima, potvrđuje pred stotinjak godina u Ninu pronađen kip (danas u Arheološkom muzeju u Zadru). Premda je cjelovit, dakle, ima i glavu, što olakšava atribuciju, neki arheolozi tvrde da je riječ o Augustu, dok su drugi uvjereni da je to lik Klauđija. Upravo stoga restauratori i naronitanske statue označuju brojem koji, za razliku od pretpostavljenog imena, jednom upisan u identifikacijski karton, ostaje nepromjenljiv.

Međutim, okrnjene statue ponešto će se mijenjati, ne samo čišćenjem, već i dodavanjem pronađenih krhotina, ali i ponekim popunama draperije, ako su zahvati minimalni. Ali totalne rekonstrukcije ne dolaze u obzir, jer zadaća je restauratora i konzervatora sačuvati ih i zaštititi od daljeg propadanja. A možda neka nova iskopavanja u Naroni na svjetlo dana iznesu i one fragmente koji danas nedostaju. Stoga treba ostaviti mogućnost da se statue upotpunjuju i originalnim dijelovima.